

MATIAS KAIHOVIRTA & MATS WICKSTRÖM

Socialdemokratisk och konservativ antifascism i Finland

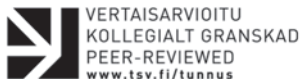
Karl H. Wiik och Eirik Hornborg inför Lapporörelsen

Före andra världskrigets utbrott hade demokratiska styrelsesätt ersatts av auktoritära, däribland fascistiska, regimer i stora delar av Europa, särskilt i de stater som uppstått efter första världskriget. Ur ett jämförande europeiskt perspektiv framstår Finland som ett demokratiskt undantag, medan landet i en nordisk kontext särskiljer sig genom fascismens påfallande politiska framgångar. I den här uppsatsen vill vi problematisera begreppet antifascism och inte reducera det till en självklar kamp för fred och demokrati kontra krig och diktatur. Vi vill visa att motståndet mot fascism var mångfacetterat och föränderligt över tid. Antifascism kunde utgå från samhälls-åskådningar som inte nödvändigtvis har förknippats med antifascism i efterkrigstida beskrivningar, eftersom termen antifascism länge var förbunden med en kommunistisk historiesyn.¹ Uppsatsens syfte är att belysa den politiska kampen i Finland under mellankrigstiden från sin samtida förväntningshorisont och i sin transnationella kontext genom en tematiskt avgränsad idéhistorisk dubbelbiografi över två betydande antifascister. De två aktörer vi studerar är den socialdemokratiska ideologen och politikern Karl H. Wiik och den konservativa politikern och kulturpersonligheten Eirik Hornborg. Urvalet bestäms

---

Denna uppsats har för Matias Kaihovirtas del tillkommit inom hans av Svenska litteratursällskapet i Finland finansierade projekt ”Skapandet av den svenska klasskampen i Finland: Språk, klass och nation hos Karl H. Wiik 1901–1946”.

1. Se inledningen till detta temanummer.

utifrån att dessa två intog framträdande positioner i offentligheten som intellektuella motståndare till fascismen samt att de representerade två mycket olika ideologiska inriktningar, socialdemokrati och konservatism. Wiiks och Hornborgs finlandssvenskhet har också varit ett urvalskriterium eftersom vi även vill belysa begreppsliggörandet av förhållandet mellan majoritet (finsk) och minoritet (svensk) i finländsk antifascism.

Vi definierar antifascism som bekämpande av fascism. Antifascism var under mellankrigstiden inte en enhetlig politisk rörelse eller ideologi utan tog sig olika slags uttryck. Här ligger fokus på artikulerad antifascism på det individuella aktörsplanet, hur två samtida intellektuella utifrån sina respektive politiska och ideologiska positioner skrev och talade mot vad de definierade som fascism, främst den högerradikala Lapporörelsen. I stället för att fokusera på strukturella och institutionella villkor, avser vi tillämpa ett idé- och personhistoriskt perspektiv. Detta gör vi genom att studera två ideologiskt olika nyckelaktörer i kampen mot fascism, hur de begreppsliggjorde fascismen och bildade antifascistisk opinion, framför allt under de så kallade Lappöåren i början av 1930-talet.

Vi sammanför analytiskt våra två aktörer genom fyra övergripande frågor: hur definierade Wiik och Hornborg fascism och vilka var enligt dem fascismens förutsättningar och drivkrafter? Hur skulle fascismen bekämpas? Hur begreppsliggjorde de förhållandet mellan fascism, nationalitet och minoritet? Vilka likheter och olikheter uppvisade Wiiks socialdemokratiska respektive Hornborgs konservativa antifascistiska positioner? Frågorna besvaras inom ramen för ett kronologiskt upplägg, vilket synliggör kontextbundenhet i Wiiks och Hornborgs positioner och resonemang såväl som de bärande ideologiska hållpunkterna i deras antifascistiska agerande över tid. Vi har huvudsakligen valt att använda oss av material vars innehåll kom den samtida allmänheten till del eftersom det är offentligt artikulerade antifascistiska positioner vi vill lyfta fram, men i vår analys stöder vi oss också på brev och memoarer.

Vårt angreppssätt kan i en intellektuell och politisk bemärkelse betecknas som biografiskt tematiskt, eftersom vi valt att genomföra en tids- och ämnesmässigt avgränsad och personcentrerad analys av antifascismens former och uttryck. Genom att fokusera på två personer utgående från tematiken fascism/antifascism synliggör vi idéer, syn-

sätt och praktiker i spänningsfältet mellan det individuella, nationella (i det här fallet även minoritetsnationella) och internationella.² Med denna ansats avser vi spegla de övergripande skeendena och ideologiska strömningarna i två individers tänkande och handlande och nyansera tidigare samhällshistoriska och statscentrerade skildringar av Lappoåren och antifascismen i Finland.

Forskningsläge

Fascismens och nazismens historia i Finland har studerats tämligen extensivt både inom den historievetenskapliga och inom den statsvetenskapliga forskningen. Framför allt har Lapporörelsen och dess efterföljare Fosterländska folkrörelsen (Isänmaallinen kansanliike) samt Akademiska Karelen-Sällskapet (Akateeminen Karjala Seura) intresserat forskarna.³ Forskningens tyngdpunkt har främst legat på de högerradikala och fascistiska rörelsernas politiska och sociala historia. Idéinnehållet i motståndet mot de fascistiska rörelserna i Finland och mot fascismen som transnationell ideologi, det vill säga det som vi i denna uppsats definierar som antifascism, har emellertid inte undersökts i någon större utsträckning. Mellankrigstidens finländska fascism och dess brokiga och mångförgrenade historia är väl belyst i jämförelse med den finländska antifascismens historia, som under den beteckningen i det närmaste varit en del av den finländska kommunismens egen historieskrivning.⁴

-
2. För en diskussion om den tematiska biografins teori och metodologi se t.ex. Ingmar Lundkvist, 'Med tematik som berör. Om att avgränsa biografiskrivandet', Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre* (Lund 2007), s. 93–101.
  3. Se t.ex. Marvin Rintala, *Three Generations: The Extreme Right Wing in Finnish Politics*, Indiana University publications 22 (Bloomington 1962); Mikko Uola, *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944* (Helsinki 1982); Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* (Helsinki 1985); Lauri Karvonen, *From White to Blue-and-Black. Finnish Fascism in the Inter-War Era*, Commentationes scientiarum socialium 36 (Helsinki 1988); Martti Ahti, *Aktivisterna och "Andersson". Konspirationer och krigsplaner 1919, skyddsårskonflikten 1921, Mäntsäläupproret 1932* (Helsingfors 1991); Henrik Ekberg, *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismens historia 1932–1944* (Helsingfors 1991); Johanna Bonäs, *Kommunistkräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik? Svenskösterbottniska bönder inför Lapporörelsen 1930* (Åbo 2012); Oula Silvennoinen, Marko Tikka & Aapo Roselius, *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet* (Helsinki 2016).
  4. Se t.ex. Inkeri Lehtinen, 'Antifasistinen liike 30-luvun Suomessa', *Kommunisti* 1967:6–7, s. 214–217.

De senaste årtiondenas forskning om inbördeskriget, skyddskårerna och andra världskriget har väckt debatt och visar att perioden mellan Finlands självständighetsförklaring och andra världskrigets slut är ett omtvistat ämne i finländsk historieforskning. Det här hänger delvis samman med den så kallade finlandiseringen under kalla kriget som också kom att påverka historieforskningen. Särskilt synen på mellankrigstiden reviderades för att stöda den nya utrikespolitiken: mellankrigstiden framställdes som en negativ motbild till VSB-paktens Finland. En väsentlig förändring ägde rum efter Sovjetunionens sammanbrott. Det finska inbördeskriget, eller frihetskriget⁵, skyddskårerna och till och med den högerradikala Lapporörelsen kom att beskrivas som historiskt och nationellt nödvändiga för att värna Finlands självständighet mot det sovjetiska och kommunistiska hotet.⁶ I det här postsovjetiska historiografiska landskapet framstod begrepp som antifascism som något lika utdaterat som socialism.

En historiografisk komparation visar på vissa relevanta likheter mellan det finländska och det europeiska forskningsläget. I inledningen till antologin *Rethinking Antifascism. History, Memory and Politics, 1922 to the Present* pekar bokens redaktörer på den förändring som ägt rum inom forskningen om antifascismen som en följd av kalla krigets slut.⁷ Vi hävdar att en dylik förändring även kan skönjas i Finland och Norden.⁸ Den finländska synen på antifascism utgick under kalla kriget från de politiska förhållandena som etablerades efter andra världskrigets slut. Detta kan jämföras med läget på annat håll i Europa, där ett nationellt antifascistiskt paradigm och en konsensus etablerades för att svara på samtida politiska omstruktureringar efter andra världskriget.⁹

-
5. Mellankrigstidens borgerliga/vita begrepp för kriget 1918 återkom under 1990-talet.
  6. Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki* (Tampere 2008), s. 38–43, Silvennoinen, Tikka & Roselius, *Suomalaiset fasistit*, s. 18–24.
  7. Hugo García et al., 'Beyond revisionism. Rethinking antifascism in the Twenty-First Century', Hugo García et al. (eds), *Rethinking Antifascism. History, Memory and Politics, 1922 to the Present* (New York 2016), s. 1–19.
  8. Se inledningen till detta temanummer.
  9. Silvennoinen, Tikka & Roselius, *Suomalaiset fasistit*, s. 20–21. Jfr diskussionen om fascism och antifascism i Italien, se Oscar Österberg, 'Renzo De Felice och den italienska fascismen', Lennart Berntson & Svante Nordin (red.), *I historiens skruvstäd. Berättelser om Europas 1900-tal* (Stockholm 2008), s. 144–147.

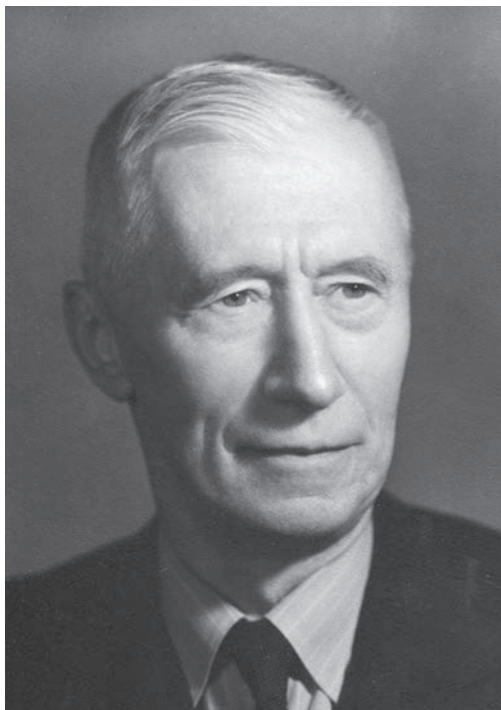
Samtidigt vill vi understryka antifascismens okända historia i Finland och att det i jämförelse med den utomnordiska historiografin finns betydligt fler luckor i den finländska. Uppsatsen är ett historievetenskapligt bidrag till ett delområde inom antifascismforskningen där den tidigare forskningen är i det närmaste obefintlig: svenskspråkig socialdemokratisk och konservativ antifascism i Finland. Samtidigt öppnar vi en tematik som fått mindre uppmärksamhet i internationell forskning, nämligen förhållandet mellan nationella minoriteter och antifascism å ena sidan och fascismen å den andra.

Karl Harald Wiik och Eirik Hornborg

Karl Harald Wiik (1883–1946) var en finlandssvensk socialdemokratisk, sedermera folkdemokratisk, politiker. Wiik utmärkte sig som en framstående marxistisk och ideologiskt driven politiker inom den finländska socialdemokratin. Hans politiska gärning var mångsidig, och under den tidsperiod som behandlas här var Wiik SDP:s partisekretärare under perioden 1926–1936. Vid tiden för Lapporörelsen hade Wiik avstått från att ställa upp i riksdagsvalet 1930 för att ägna sig åt partiarbetet. I den här uppsatsen undersöks Wiiks förhållningssätt till fascismen och hur denna skulle bekämpas från socialdemokratiskt håll. Utgångspunkten är Wiiks ideologiska syn som härstammade från tidens socialdemokratiska marxism. Wiik uppfattades redan under sin politiskt verksamma tid avvika från de övriga ledande socialdemokraterna, främst genom sin starka ideologiska framtoning och den ortodoxa marxism som han tillämpade i sitt politiska agerande. Ändå öppnar Wiiks antifascism för en djupare idéhistorisk förståelse av den socialdemokratiska vänsterns antifascism under mellankrigstiden. Trots ett rätt så tillfredsställande forskningsläge om Wiiks politiska verksamhet är det frapperande att hans främsta gebit som politiker under mellankrigstiden, hans internationella och transnationella idéutbyte och kontakter, inte berörts i tidigare forskning om Wiik eller om mellankrigstidens finländska socialdemokrati.¹⁰

---

10. Erkki Tuomioja, *K. H. Wiik: itsenäisyymsies ja internationalisti. Elämäkerta vuoteen 1918* (Helsinki 1979); Erkki Tuomioja, *K. H. Wiik: puoluesihteerij ja oppositiosialisti. Elämäkerta 1918–1946 2* (Helsinki 1982); Seppo Hentilä, *Veljeyttä yli pohjanlahden. Suomen ja Ruotsin työväenliikkeen kosketuskohtia suuresta Sundsvallin lakosta Suomen kansalaissotaan* (Helsinki 1980), s. 75–105.

Eirik Hornborg i början av 1950-talet. Bild: Alf Hornborgs privata samling.

Eirik Hornborg (1879–1965) var en framträdande gestalt i det finländska, och framför allt finlandssvenska, samhälls- och kulturlivet. Under 1930- och 1940-talen deltog den före detta lantdags- och riksdagsmannen (SFP, 1916–1922 och 1924–1927) Hornborg mycket aktivt i den offentliga debatten. År 1945 utnämndes han till ordförande för den så kallade Hornborgska kommittén, som tillsattes efter fortsättningskriget för att granska Finlands utrikespolitik 1938–1944. Våren 1930 steg Hornborg som redaktionsmedlem i kulturtidskriften *Nya Argus* fram som en av de främsta kritikerna av Lapporörelsen. I egenkap av gammal jägare och monarkist väckte hans framträdande roll som betydelsefull konservativ opinionsbildare mot Lapporörelsen och senare nazismen uppmärksamhet bland samtida meningsfränder och belackare.¹¹ I forskningslitteraturen om Lapporörelsen och fascismen

---

11. Nina Johansson, 'Eirik Hornborg och Lapporörelsen', *Svenskbygden* 2007:5, s. 20–26; Anna Lena Bengelsdorff, *Eirik Hornborg – orädd sanningssägare och rättskämpe*, Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner 194 (Helsingfors 2012).

i Finland omnämns Hornborg och kretsen kring *Nya Argus* som en viktig del av ett intellektuellt motstånd mot rörelsen.¹² Hornborgs antifascism har emellertid inte analyserats i detalj varken i tidigare forskning om Lapporörelsen eller i Anna Lena Bengelsdorffs biografi över Hornborg, *Eirik Hornborg – orädd sanningssägare och rättskamp*.¹³ Det komplexa förhållandet mellan fascism och konservatism har sedan länge varit föremål för forskning om fascism, och under de senaste åren har även den antifascistiska konservatismen inkluderats i antifascismforskningen.¹⁴ Hornborgs antifascism är ett finländskt exempel på hur en konservativ debattör gjorde motstånd mot fascismen utgående från sina värderingar, sin historiesyn och sin förväntningshorisont.

Wiik och Hornborg inför fascismens internationella och nationella uppmarsch

Jotta voisimme liikettä vastustaa, on meidän liike tunnettava ja otettava selvää liikkeen laatu.¹⁵

Om en gång Lapporörelsens inre historia blir sanningsenligt och öppen hjärtigt framställd, så kommer den att bli berättelsen om en av de farligaste kriser Finland har genomgått.¹⁶

Med Lapporörelsen, som etablerades i slutet av 1929 och som verkade fram till det misslyckade kuppförsoket i Mäntsälä 1932, fick Finland och Norden en av sina mest inflytelserika högerradikala rörelser. Lapporörelsen fick mycket uppmärksamhet långt utanför Finlands gränser under den tid som rörelsen var verksam. Den var emellertid löst organiserad och inbegrep flera olika ideologiska åsiktsyttringar vars minsta gemensamma nämnare var bekämpandet av kommunismen. De mest radikala aktivisterna inom Lapporörelsen strävade efter att avskaffa

12. Se t.ex. Ylva Stubbergaard, *Stat, kris och demokrati. Lapporörelsens inflytande i Finland 1929–1932* (Lund 1996), s. 191.

13. Bengelsdorff, *Eirik Hornborg – orädd sanningssägare och rättskamp*.

14. Se t.ex. Philip Williamson, 'The Conservative Party, fascism and anti-fascism 1918–1939', Nigel Copsey & Andrzej Olechnowicz (eds), *Varieties of Anti-Fascism. Britain in the Inter-War Period* (Basingstoke 2010), s. 73–97.

15. "För att vi ska kunna bekämpa rörelsen, bör vi känna den och ta reda på rörelsens beskaffenhet", Tal på partiets utbildningsdag odaterat 1931, Mapp 10 1931–1932, K.H. Wiiks samling, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

16. Eirik Hornborg, 'Huru långt skall man gå?', *Nya Argus* 1930:17, s. 216–217.

den parlamentariska demokratin, och i rörelsens politiska programförklaringar fanns klara likheter med fascisternas och nazisternas politik i Italien respektive Tyskland.¹⁷

För K. H. Wiik var fascismen, som den framstod i Italien, en del av den borgerliga reaktionen mot arbetarrörelsens framgångar i Europa efter första världskriget. Redan år 1923 dök begreppet ”fascism” upp för första gången hos Wiik, när han som korrespondent för det rikssvenska partiorganet *Social-Demokraten* rapporterade om den finländska högerreaktionen och jämförde den med den italienska fascismen. Den finländska reaktionens likhet med den italienska fascismen kom enligt Wiik till uttryck i samband med firandet av femårsminnet av inbördeskrigets slut, som utmynnade i storstilade skyddskårsparader och i en vilja på borgerligt håll att åter förena krafterna mot det ”röda hotet”. Wiik skrev att den finländska borgerliga reaktionen mot arbetarrörelsen mycket väl kunde jämföras med den europeiska högerreaktionen, som i sin italienska variant vunnit gehör också i de finländska högerkretsarna.¹⁸

I samband med sitt förstamajtal 1926 som nytillträdd partisekreterare för SDP skulle Wiik åter varna för högerreaktionen i landet som denna gång med det ”fascistiska våldsmaskineriet” hotade arbetarklassen:

Pimeät voimat tekevät voitavansa asettaakseen esteitä taistelullemme. Eräissä maissa ovatkin ne toistaiseksi onnistuneet. Italialaisten toveriemme on kestettävä raskas ja vaikea kamppailu fascistista väkivaltakomentoa vastaan ja meidän omassa maassammekin on työväenluokan oltava valveilla, jotta tämänluontoiset liikkeet eivät pääsisi voimistumaan.¹⁹

Trots att Wiik uppmanade arbetarklassen till vaksamhet för att motsvarande reaktionära rörelser likt den fascistiska i Italien inte skulle uppstå i Finland, intog han en något överraskande passiv inställning till Lapporörelsen i början av 1930. Wiik var inte villig att definiera Lapporörelsen som ”egentlig fascism” när den finlandssvenska socialdemokra-

17. Karvonen, *From White to Blue-and-Black*, s. 21–25.

18. 13.2 och 23.4.1923 manuskript, Mapp 33 Korrespondens med *Social-Demokraten* 1920–1940, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

19. ”De mörka krafterna gör vad de kunna för att lägga hinder för vår kamp. I en del länder har de tillfälligt lyckats. Våra italienska kamrater får utstå en tung och svår kamp mot det fascistiska våldsmaskineriet och även i vårt land bör arbetarklassen vara vaken, att sådana här rörelser inte blir starkare.” ”1:a maj tal 1926”, Mapp 8 1926–1927, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

tins språkrör *Arbetarbladet* våren 1930 intervjuade partiledningen om hur man från socialdemokratiskt håll skulle bemöta den nyuppkomna rörelsen.²⁰ Till skillnad från Wiik hade *Arbetarbladet* någon vecka före intervjun, och möjligtvis som den första svenskspråkiga pressrösten i Finland, benämnt Lapporörelsen som fascistisk.²¹

Wiik gjorde utgående från sin marxistiska analys av fascismen en begreppslig skillnad mellan ”egentlig fascism” och Lapporörelsen. Under ett av partiets utbildningstillfällen skulle Wiik tydligt klarlägga sin marxistiska analys av Lapporörelsen. Den ”egentliga fascismen”, som han hänvisade till exempelvis i *Arbetarbladet*, var enligt honom en politisk rörelse organiserad av storkapitalet, som bestod av arbetsgivare och storjordbrukare. Wiik beskrev fascismen som ”ett uttryck för storborgerlighetens missnöje” (”ilmaus suurporvariston tyytymättömydestä”) och i Italien hade ”storborgerligheten” lyckats organisera en rörelse mot arbetarklassens politiska mobilisering. Till skillnad från Italien och andra europeiska länder var den finländska arbetarklassens ställning betydligt svagare till följd av inbördeskriget. Eftersom arbetarna i Finland därmed inte direkt hotade böndernas eller de övre klassernas maktposition i samhället, fanns inga förutsättningar för fascismen, enligt Wiik. Wiik poängterade att de finländska böndernas förhållande till demokratin var i en avgörande nyckelposition för fascismens möjligheter att lyckas och enligt honom insåg bönderna demokratin nytta för deras klassintressen. Detta drog undan mattan för fascisternas möjligheter att omvandla landet till en diktatur. Däremot strävade bönderna efter att försvara sin ”utsugarrätt” (”riisto-oikeuksia”) över arbetarklassen, vilket enligt Wiik innebar att de i kristider gärna såg att arbetarrörelsens positioner försvagades.²²

När Hornborg för första gången gick ut i offentlig polemik mot Lapporörelsen i april 1930 behäftade han redan i rubriken rörelsen med termen fascism – Lapporörelsen kännetecknades av ”Fascistiska tendenser”²³. Det var i utövandet av organiserat våld i antikommunismens namn som Lapporörelsen enligt Hornborg uppvisade likheter

---

20. 'Det demokratiska folkflertalet bör sluta fast front mot den fascistiska Lappo-andans män!', *Arbetarbladet* 19.3.1930.

21. 'Andra akten' 12.3.1930, 'Om nyttan av spöken' 14.3.1930, *Arbetarbladet*.

22. Tal på partiets utbildningsdag odaterat 1931, Mapp 17 Handlingar rörande 1930-talet, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

23. Eirik Hornborg, 'Fascistiska tendenser', *Nya Argus* 1930:8, s. 95.

med den fascistiska rörelsen i Italien. Frågan om rättmätigt och orättmätigt våld var central för Hornborgs jämförelse mellan ”de fascistiska tendenser, som under den senaste tiden gjort sig gällande inom vissa medborgarkretsar i vårt land” och fascismen i Italien, som ”helt säkert” inspirerat de fascistiska impulserna i Finland.²⁴ Kontexten för fascismens ”lysande seger” i Italien var likväl väsensskild från de stabila finländska förhållandena 1930:

Italien var år 1919, då Mussolini bildade de första ”Fasci italiani di combattimento”, ett samhälle på gränsen av inre upplösning. Världskrigets storm hade skakat det hårt. Kommunism och anarkism hade fått luft under vingarna, och omstörtningens människors terroristiska själsvåld var ohämmat. Myndigheterna voro svaga och obeständiga; de ryggade tillbaka för stränga åtgärder, som de fruktade skulle leda till inbördeskrig, och vågade måhända icke lita på sina egna maktmedel. Då reste sig i fascismens gestalt det moderna Italiens livsvilja och framtidstro, det hotade samhällets självbevaringsdrift, till kamp på liv och död.²⁵

Förutom avsaknaden av kommunistisk terror och en stat som stod handfallen fanns det enligt Hornborg ytterligare en väsentlig skillnad mellan den italienska och finländska fascismen som gynnade den förra, men inte den senare, nämligen skillnader i nationalkaraktär:

Och att dess [den italienska fascismens] seger kunde bli så fullständig berodde på vissa lynnesdrag hos det italienska folket – drag, som icke förefinnas på långt när lika utpräglade i nordligare länder. Italienaren är i grund och botten rätt likgiltig i politiskt hänseende, men han är lätt ledd, blott man tar honom på det rätta sättet; hans förmåga av entusiasm är en kraft på gott och ont. Ett folk av hårda och envetna fanatiker är svårt att samla. Och just det, att fascismen dokumenterat sig som en *samlande* kraft, har skänkt den dess historiska och nationella existensberättigande.²⁶

Fascismen var inte endast en politisk nödlösning i ett efter första världskriget instabilt Italien hotat av kommunismen, den var en lämplig rörelse för det fogliga italienska folket. I Finland, med sina ”hårda och envetna fanatiker”, skulle fascismen splittra folket i stället för att ena det.²⁷ I likhet med Wiik ansåg Hornborg att de politiska förutsättningar som banat vägen för den italienska fascismens framgångar saknades i Finland, med den skillnaden att det som Wiik ansåg vara en stark respektive svag arbetarklass i Italien och Finland var ett starkt

24. Hornborg, 'Fascistiska tendenser', s. 95.

25. Hornborg, 'Fascistiska tendenser', s. 96.

26. Hornborg, 'Fascistiska tendenser', s. 96.

27. Hornborg, 'Fascistiska tendenser', s. 96.

respektive svagt revolutionärt rött hot i Hornborgs ögon. Därtill återfanns inte heller den, enligt Hornborg, framgångsrika och berömvärda italienska fascismens mer djupgående kulturella och rentav biologiska premisser i Finland.

Hornborgs första analys och kritik av Lapporörelsen var i första hand komparativt kontextuell och i andra hand principiell. Genom att jämföra Lapporörelsen och fascismen i Italien identifierade Hornborg fascistiska drag i Lapporörelsen och drog även slutsatsen att den senare påverkat den förra. Det som var avgörande för Hornborgs fördömande av Lapporörelsen, hans antifascistiska ställningstagande gentemot de fascistiska tendenserna i Finland, var i vilken mån Lapporörelsen kunde mäta sig med den italienska fascismen vad gällde nödvändighet och förutsättningar. Hornborg var i april 1930 inte en generell antifascist. Han förkastade inte villkorslöst fascismen, eftersom den kunde bli en samhällsbevarande kraft vid en given tidpunkt i ett visst sammanhang. Den ursprungliga, italienska, fascismen hade varit och var berättigad i Italien, men Lapporörelsen, fascismens finländska variant, var otillbörlig i det samtida finländska samhället. Det våld som den fascistiska rörelsen i Italien utövade var rättmätigt eftersom rörelsen agerade i samhällsbevarande självförsvar mot krafter som utgjorde ett reellt hot mot den italienska samhällsordningen. Lapporörelsen var däremot för Hornborg en ”sekundär fascism” som var ”blind” för såväl den italienska fascismens villkor som för riskerna med sina egna orättmätiga våldshandlingar.²⁸

Lapporörelsen växte sig starkare och den så kallade Lapposommaren 1930 med skjutsningar (enleveringar av politiska motståndare) och andra våldsdåd kulminerade i bondetåget i Helsingfors den 7 juli. I sina memoarer skriver Hornborg att också han levde ”under bortsnappandets hot” och att han därför gick beväpnad.²⁹ Wiik å sin sida befarade att Lapporörelsens marsch till Helsingfors skulle resultera i att även socialdemokrater arresterades. Han förberedde sig för det värsta natten innan bondetågets inmarsch i huvudstaden och skrev avskedsbrev till hustrun Anna och till sin mor Hanna Wiik.³⁰ Under sommaren 1930

---

28. Hornborg, 'Fascistiska tendenser', s. 96.

29. Eirik Hornborg, *Stormig höst. Minnen och genljud från 1930- och 1940-talet* (Helsingfors 1960), s. 37–38.

30. K. H. Wiik till Hanna Wiik och till Anna Wiik 7.7.1930, Mapp 17 Handlingar rörande 1930-talet, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

framstod Lapporörelsens hot i ny dager för både Wiik och Hornborg – ett fascistiskt maktövertagande var möjligt även i Finland och de gjorde motstånd med livet som insats.

De fascistiska tendenser Hornborg noterat i april blommade enligt honom ut i en fullt utvecklad fascism sommaren 1930. I två uppsatser publicerade under sommaren och hösten 1930 presenterade Hornborg en teori om vad han kallade Lappofascismen samt rörelsens förhållande till Hornborgs vita ståndpunkt. Lapporörelsen hade i en deklARATION före bondetåget förnekat att rörelsen var fascistisk samtidigt som den försäkrade att ingenting skulle förhindra dess marsch mot sina mål. Hornborg tog fasta på denna motsägelsefullhet i rörelsens officiella uttalanden: ”Beskyllningen för fascism tillbakavisas med indignation i samma andetag som man öppet proklamerar klart fascistiska avsikter.” Enligt Hornborg var det ”uppenbart och ovedersägligt” att Lapporörelsen nu var en öppet fascistisk rörelse.³¹

Hornborg definierade sommaren 1930 fascismen som ”en våldsamt kamp, förd utan hänsyn till gällande lag, mot de makter, som hota de patriotiska och nationella idealen och de bestående sociala förhållandena”, det vill säga i enlighet med sin tidigare beskrivning av den italienska fascismen. Han tillade dock att när vänstern handlade på samma sätt ”benämnes metoden bolsjevism” och att fascism och bolsjevism var likartade rörelser.³² Det som skiljde fascism från bolsjevism var endast syftet med den våldsamma kampen. I ”Gud och djävulen” drev Hornborg sin tes om fascismens och bolsjevismens syskonskap vidare:

Fascismen och bolsjevismen förhålla sig principiellt alldeles lika gentemot rättsordningen. Deras uppfattning kan formuleras på följande sätt: är man övertygad om att man arbetar för en upphöjd och stor idé, vars förverkligande vore ägnat att gagna mänskligheten eller den del av mänskligheten man närmast intresserar sig för, så är man berättigad att utan vidare gripa till våld och genombryta de av rättsordningen uppställda skrankorna.³³

Både de svarta och de röda ”ytterlighetsmännen” eftersträvade revolution och diktatur. Hornborg varnade för att Finland kunde förfalla i diktatur och att detta fascistiska styre dessutom skulle anta samma form som den bolsjevikiska kommitténs eller rådets diktatur. Förutom

---

31. Eirik Hornborg, 'Fascism i fullt flor', *Nya Argus* 1930:12, s. 154.

32. Hornborg, 'Fascism i fullt flor', s. 154.

33. Eirik Hornborg, 'Gud och djävulen', *Nya Argus* 1930:13, s. 163.

genom likheterna i ideologisk övertygelse, medel och mål förenades fascismen och bolsjevismen i sin dikotoma uppdelning av folket i vänner och fiender. Hos Lapporörelsen färgades denna dikotomi enligt Hornborg dessutom av rörelsens sydösterbottniska pietism: ”Här kämpa Gud och djävulen, har man fastslagit.”³⁴

Samtidigt som Hornborg ansåg att både fascister och bolsjeviker var övertygade om storheten i sina respektive idéer, socialt epidemiska och gjorde bruk av samma metoder identifierade han tre särdrag i Lappofascismen: religiös nitälskan, fosterländsk hänförelse och rysshät. Det förelåg även, till Hornborgs förtvivlan, en avgörande skillnad mellan fascismens och bolsjevismens anhängare i landet. De röda som gjort uppror 1918 tillhörde ”samhällets halvilda bottenlager” och ”hade smittats av den röda epidemin i Ryssland”. Folkets kärna hade emellertid varit sund och dragit ut i ”offermodig kamp” mot de röda. Lappofascismens framgångar visade emellertid att folkets kärna inte var så sund som Hornborg trott och kanske aldrig heller varit det med påföljden att ”det fria Finland river upp sig själv”.³⁵ Till skillnad från kommunismen, som för Hornborg och hans referensgrupp alltid varit ett externt hot såväl socialt som nationellt, var fascismen i allra högsta grad ett internt hot. Det självsvåldiga våldet utgjorde den omedelbara faran med både kommunism och fascism, men fascismen var även ett existentiellt hot för det borgerliga, fria och vita Finland.

Fascistiskt och antifascistiskt våld

Hornborg menade att det var moraliskt legitimt att bruka illegitimt våld om situationen krävde det, ”nöd bryter lag”. Han använde skyddskårernas ställning 1918 som ett inhemskt exempel: skyddskårernas agerande hade varit nödvändigt och klanderfritt även om de inte förklarats vara lagliga regeringstrupper innan kriget bröt ut. Likaså ansåg Hornborg att rättmätigheten i illegitima antikommunistiska handlingar kunde omprövas om det finländska samhället kom att plågas av en kommunistisk terror som myndigheterna inte klarade av att hantera eller underlät att åtgärda. Den ”beslutsamma anda” som karakteriserade Lapporörelsen kunde också, ”vist ledd och tyglad av känsla för laglighet och rätt” vara en ”tillgång” ifall samhället skulle komma att

---

34. Hornborg, 'Gud och djävulen', s. 163.

35. Hornborg, 'Gud och djävulen', s. 165.

hotas.³⁶ Det var inte den antikommunistiska passionen det var fel på, utan dess uttrycksformer.

Hornborgs relativistiska antifascism berodde på frågan om våld – vem brukade våld och i vilket syfte? Hornborg var beredd att acceptera olagligt, fascistiskt våld om situationen krävde det, det vill säga om kommunismen utgjorde en våldsamt fara för samhället och kampen mot den inte kunde föras med lagliga medel. Öppet och otyglat våld fick enligt Hornborg i princip mötas med våld, men olagliga våldshandlingar i syfte att undertrycka en politisk motståndares lagliga rätt att yttra sin mening var alltid orättfärdiga. En språkhandling som inte bröt mot lagen fick aldrig bemötas med en våldshandling.

Även Wiik ansåg att bruk av våld för att bekämpa våld var en legitim politisk handling. Både händelserna i de länder där fascismen kuvat arbetarrörelsen med hjälp av våldsmetoder och det inhemska Lappovåldet riktat mot enskilda socialdemokrater föranledde Wiik att vid olika tillfällen uppmuntra de egna partiaktivisterna till självförsvar. Erkki Tuomioja har hävdad att Wiik var kluven i frågan om socialdemokraters rätt att bruka våld,³⁷ men både under Lappoåren och senare höll Wiik fast vid att partiet kunde och skulle använda egna skyddsvakter som värn mot fascisternas våld.³⁸

Partisekreterarens ståndpunkt i frågan om självförsvar mot det fascistiska hotet framkom tydligt i ett anförande som Wiik höll i samband med ett utbildningstillfälle för partiets medlemmar som ordnades av socialdemokratiska partiet i början av 1930-talet. Wiik manade partimedlemmarna till kamp mot fascistisk terror med orden ”arbetarklassen torde ha så pass mycket fysisk styrka, att den inte låter sig terroriseras”. Han hänvisade till de tyska, belgiska, österrikiska och lettiska socialdemokraterna som i sina respektive länder grundat väpnade trupper i självförsvar mot det fascistiska hotet. Dock fanns inte sådana möjligheter i Finland efter inbördeskriget 1918. Arbetarrörelsens väpnade trupper, likt de som fanns exempelvis i Österrike, som organiserats för att möta det fascistiska hotet var inte ett gångbart alternativ i Finland. Men Wiik påpekade att socialdemokrater enligt lagen hade rätt att utöva självförsvar. Sedan sommaren 1930 hade Lapporörelsens

---

36. Hornborg, 'Fascistiska tendenser', s. 95–96.

37. Tuomioja, K. H. *Wiik: puoluesihteerin ja oppositiososialisti*, s. 135–136.

38. *Arbetarbladet* 30.9.1940.

politiska terror riktat sig mot socialdemokraterna. Bland annat ut-sattes Folkets hus runtom i landet för skadegörelse och förstörelse och socialdemokratiska partiaktiva skjutsades, misshandlades och till och med mördades.³⁹

Trots det starka inslaget av reformism i socialdemokratien och av-ståndstagandet från att införa socialism med våldsmetoder fanns det, som historikern Stefan Nyzell påpekar, en viss ambivalens gentemot bruket av politiskt våld i mellankrigstidens socialdemokrati. Både i Sverige och i det övriga Europa kunde socialdemokratiska partiaktiva och personer knutna till partiledningen sympatisera med våldsamma aktioner riktade mot strejkbrytare och fascister – våld uppfattades som en legitim politisk handling i en tid då det handlade om att försvara arbetarrörelsens och det demokratiska samhällets överlevnad.⁴⁰ I mot-sats till massornas otvetyglade våldsaktioner – vilket det fanns exempel på från 1917 – utfördes det legitima våldet av disciplinerade och med-vetna upplysta socialdemokrater, som förstod att försvara arbetar-klassens sociala och politiska intressen när de hotades av kapitalets brutala övergrepp. I sådana fall menade Wiik att utomparlamentariska våldsaktioner var tillåtna kampmedel, men endast i ett självförsvars-syfte.⁴¹

Fascism, minoriteter, nation och civilisation

Inför riksdagsvalet i oktober 1930 skrev Hornborg en pamflett, *Den stora frågan*, riktad till den finlandssvenska väljarkåren. I pamfletten upprepade Hornborg de argument han anfört mot Lapporörelsen i *Nya Argus*. Han kunde även konstatera att Lapporörelsen till och med lyckats splittra finlandssvenskarna med sin vän-fiende-dikotomi:

Vi svenskar har redan allvarsam känning av den: aldrig förr har oenigheten bland oss varit så skarp som nu. Detta är följden av att lagen trampas under fötterna.⁴²

-
39. Tal på partiets utbildningsdag odaterat 1931, Mapp 17 Handlingar rörande 1930-talet, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors; Tuomioja, K. H. *Wiik: puoluesihteerin ja oppositio-sosialisti*, s. 115, 118–119.
  40. Stefan Nyzell, ”Striden ägde rum i Malmö”. *Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i Sverige* (Malmö 2009), s. 153–167, 350–371. Se även Victor Lundbergs och Johan A. Lundins uppsats i detta temanummer.
  41. Tal på partiets utbildningsdag odaterat 1931, Mapp 17 Handlingar rörande 1930-talet, K. H. Wiiks samling, RA Helsingfors.
  42. Eirik Hornborg, *Den stora frågan* (Helsingfors 1930), s. 10.

Hornborg uppmanade därför till finlandssvensk och finländsk enighet under en paroll som koncist sammanfattade hans konservativa, vita, ståndpunkt: ”[...] till samhällets, fosterlandets och rättsordningens försvar mot ränker och våld – mot röda och svarta, mot bolsjevism och fascism!”⁴³

Efter valet återkom Hornborg till förhållandet mellan Lapporörelsen och Finlands svenskar. Han klandrade ”den svenska storfinansen” för att ha gett valrörelsen en hätsk ”utländsk prägel” och avkrävde besked av dem ”som gått in under Lappos svartblå fana” om hur de förhöll sig till rörelsen: hur långt sträckte sig deras lojalitet till Lappoledningen? Enligt Hornborg var det ett moraliskt och politiskt felslut att tolerera den opålitliga Lapporörelsens förbrytelser i förhoppningen om eventuella eftergifter i språkstriden. Ett aktivt såväl som passivt stöd för Lapporörelsen i svenskhetens namn var att ställa finlandssvenskheten framför fosterlandet, vilket finlandssvenskarna ”stolt” hävdade att de ”aldrig” gjorde. Enligt Hornborg gällde det nu för finlandssvenskarna att visa sin fosterländskhet och förkasta den fascistiska Lapporörelsen.⁴⁴ Eftersom Hornborg ansåg att Lapporörelsens drivkraft bottnade i massans hänförelse och att rörelsen leddes av egenmäktiga makt-människor, fanns ingen grund för tilltro till rörelsens uttalanden och försäkringar. För Hornborg var det fåfängligt och fatalt att förhandla med fascister. Därmed låg det inte i finlandssvenskarnas intresse att fördra Lapporörelsen eftersom svenskans ställning i Finland stod och föll med lagen, som Lapporörelsen inte respekterade. Frågan om vad som för tillfället kunde tänkas vara politiskt gynnsamt för finlandssvenskarna var för Hornborg till syvende och sist underordnad den fascistiska revolutionsfaran och det vita Finlands fortlevnad.

För Wiik hade målet att bevara det svenska språket och den svenska kulturen i Finland varit av största vikt när han anslöt sig till den svenskspråkiga socialdemokratiska arbetarrörelsen i början av 1900-talet. Enligt honom var socialdemokratin den kraft som skulle ”rädda det svenska elementet i Finland”, eftersom det svensktalande folkets flertal tillhörde dem ”vars fäderens jord och språk” blivit berövade av kapitalismen.⁴⁵ Upprepade gånger i sin politiska karriär framhöll Wiik att

---

43. Hornborg, *Den stora frågan*, s. 11.

44. Eirik Hornborg, ’Huru långt skall man gå?’, *Nya Argus* 1930:17, s. 217.

45. K. H. Wiik, ’Svensk kulturkamp’, *Folktribunen* 1907:1.

kapitalet saknade fosterland. Därför var det befängt att de finländska reaktionära kretsarna, som gick det internationella kapitalets intressen, anklagade arbetarna för bristande fosterlandskärlek. Arbetarens ogillande av den borgerliga fosterländskheten var ideologisk och stod att finna i klasskampen – men kärleken till den egna nationen, kulturen och språket var lika stark hos arbetarklassen. Det var den nationalistiska chauvinismen på borgerligt håll som Wiik var kritiskt inställd till – som internationalist erkände han existensen av skilda nationer och deras rätt till suveränitet samt värdesatte nationell särart.⁴⁶

Samtidigt insåg Wiik den svenskspråkiga borgerlighetens förmåga att vinna till sig de svenskspråkiga arbetarna: det äkftinska hotet mot svenskan, vilket tidvis framträdde även i den finskspråkiga arbetarrörelsen, skrämde bort den svenskspråkiga arbetaren från socialismen. Det fanns med andra ord en förståelse hos Wiik för språkets betydelse för att ge finlandssvenskarna en egen kulturell karaktär och för hur språksolidaritet kunde överrösta klassolidaritet.⁴⁷ Kritiken från finlandssvenskt borgerligt håll om bristande lojalitet för den svenska nationaliteten kontrade han med att konstatera att han gjorde skillnad på ”Finlands svenska befolkning och Finlands svensktalande kapitalistklass”.⁴⁸

Wiiks syn på klass och språk hade mycket gemensamt med austromarxisten Otto Bauers syn på socialism och nation. Bauer vidhöll att kultur, ras och språk var lika verkliga, levande och betydelsefulla som klass. Språkets och nationens betydelse kunde inte bortses, de hade en kraft att binda samman människor över klassgränserna. Bauers och Wiiks syn bottnade i de teoretiska diskussioner som hade förts i Andra internationalen före första världskriget och som utmynnat i tesen om att nationens och arbetarklassens frigörelser var förenliga med varandra.⁴⁹

-
46. Tal i Magdeburg 23.9.1910 på SPD:s kongress, 92:1 K. H. Wiiks samling, Arbetararkivet, Helsingfors; Brev till Arvid Mörne 14.8.1918, Mapp 28 Manuskript 1838–1944, K. H. Wiiks samling; ”Suomen itsenäisyysaatteen historiasta”, tal i Jyväskylä 6.12.1927, Mapp 8 1926–1927, K. H. Wiiks samling; Tal odaterat 1928, Mapp 9 1928–1930, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors; K. H. Wiik, ’Työväki ja kansallinen vapaus. Isänmaan etu on usein toista kuin hallitsevan luokan’, *Suomen Sosialidemokraatti* 9.12.1937.
47. K. H. Wiik, ’Sosialidemokratia Suomen ruotsalaisten keskuudessa’, *Sosialidemokratintien puolue 25 vuotta* (Helsinki 1924), s. 261, 264–265, 271–272.
48. ’Säregen apologi’, insändare av K. H. Wiik, *Hufvudstadsbladet* 17.12.1935.
49. Lennart Olausson, *Demokrati och socialism. Austromarxismen under mellankrigstiden* (Lund 1987), s. 22–23; Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* (Stockholm 2006), s. 75–83.

Wiik, vars marxism byggde på de teorier som utvecklats i Andra internationalen, hävdade konsekvent att arbetarklassen skulle känna sig hemma i nationen då den lyckats erövra makten över produktionsmedlen och att socialdemokratien strävade efter att ge arbetarklassen denna möjlighet.⁵⁰

Huruvida det existerade kulturella särdrag mellan svenskt och finskt i massornas förhållningssätt till fascismen tog Wiik inte direkt ställning till. Men förhållandet mellan finskt och svenskt var en fråga som han efter storstrejken 1905–1906 och inbördeskriget hade betraktat utifrån ett kulturevolutionistiskt civilisationsperspektiv, något som överensstämde med hans deterministiska marxism. Det svenska i Finland band det finländska samhället till det nordiska och därmed det västerländska kultur- och rättsarvet, som utgjorde de naturliga förutsättningarna för samhällets (social)demokratiska utveckling. Den svenskspråkiga arbetaren hade alltjämt visat prov på en mer moderat hållning till skillnad från finnens dragning till radikalism, spontanitet och auktoritära rörelser, enligt Wiik i ett brev till vännen Arvid Mörne år 1918. Detta hade framgått alldeles tydligt i samhällsliga orostider då finlandssvenskarna agerat disciplinerat och i en socialdemokratisk riktning, skulle Wiik hävda både efter storstrejken 1905–06 och efter revolutionsåret 1917–1918. Ett klassöverskridande samarbete inom den svenska språkgruppen för att bevara samhällets demokratiska styrelseskick var enligt Wiik en förutsättning för såväl svenskans bevarande i Finland som för att landet skulle hållas inom den nordiska och västerländska kultursfären.⁵¹ Såväl Wiik som Hornborg framhöll vikten av allfinlandssvensk uppslutning mot det fascistiska hotet och för det demokratiska, västerländska Finland.

Enligt Wiik utgjorde den internationella kapitalismen genom dess inflytande över fascistiska och nazistiska rörelser ett hot mot folkens kulturella och nationella särart. Socialdemokratien kunde enligt Wiik främja folkens och nationernas utveckling. Fascismen och nazismen

---

50. K. H. Wiik, 'Isänmaallisuutta on monenlaista', *Kevättervehdys* 1938, Mapp 28 Manuskript 1838–1944, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

51. K. H. Wiik, 'Ett svenskt socialdemokratiskt parti i Finland?', *Arbetaren* 26.5.1906; Brev till Arvid Mörne 14.8.1918, Mapp 28 Manuskript 1838–1944, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors; K. H. Wiik, 'Sosialidemokratia Suomen ruotsalaisten keskuudessa', *Sosiaalidemokraattinen puolue 25 vuotta* (Helsinki 1924), s. 264–265; K. H. Wiik 'Rättsstatens dödskamp', *Arbetarbladet* 7.7.1930.

hotade däremot små nationers och nationella minoriteters existens. Därför hade i synnerhet inte finlandssvenskarna något stöd av finländska fascister i Lapporörelsen och dess radikalt äktfinska efterföljare IKL, som hotade driva ut svenskan från Finland. Wiiks yngre partikamrat och lärjunge Atos Wirtanen skulle vid tiden för kristallnatten dra likhetstecken mellan nazisternas judeföljelser och det äktfinska svenskhätet – fascismen skulle enligt de finlandssvenska socialdemokraterna komma att utgöra dödsstöten för den språkliga minoritet som Wiik och Wirtanen representerade.⁵² Även Hornborg beskrev hur nazisterna ”ogenerat” förtryckte den judiska minoriteten i Tyskland samtidigt som de inte hade något att invända emot att ”de fascistiska själsfränderna” i Italien gjorde detsamma mot tyskarna i Sydtyrolen, eftersom ”en diktatur måste ha någon att förtrampa, och vi ha ju judarna!”⁵³ Den till sin natur despotiska och aggressiva fascismen med sitt existensberättigande behov av fiender var, enligt Wiik och Hornborg, en akut fara för Europas minoriteter och för hela den europeiska civilisationen.

Fascismens frammarsch och bekämpande

I och med att riksdagen år 1930 stiftade de så kallade kommunistlagarna som en följd av Lapporörelsens krav att förbjuda kommunismen i Finland kunde Wiik och socialdemokraterna konstatera att deras position blivit alltmer utsatt för påtryckningar. Våren 1931 framhöll Wiik att Lapporörelsen gjort uttalanden som riktade sig mot landets ”marxistiska arbetarrörelse”. I en debattartikel i *Arbetarbladet* hänvisade Wiik till ett tal som Lapporörelsens ledare Vihtori Kosola hållit i Ekenäs, där han enligt Wiik uttryckt:

[A]tt ’den marxistiska socialismen är i själva verket mycket farligare än kommunismen’. Alldeles riktigt. Socialdemokratin förmår bjuda all slags reaktion allvarligt motstånd, medan däremot de kommunistiska svärmerierna snarare främjar reaktionen genom att lämna stoff till försvaret av dess strävanden.⁵⁴

52. K. H. Wiik, ’Lapporörelse – suometarianism!’, *Arbetarbladet* 4.7.1930; Orubricerat manus till *Social-Demokraten* 11.4.1931, 92:2 K. H. Wiiks samling, Arbetararkivet, Helsingfors; K. H. Wiik, ’Vad männe Lappos?’, *Arbetarbladet* 25.9.1933; K. H. Wiik, ’De ’fosterländska’ och fosterlandet’, *Arbetarbladet* 3.10.1938; Atos Wirtanen, ’Vad säger folket?’, *Arbetarbladet* 7.12.1938.

53. Hornborg, ’Tyranni’, *Nya Argus*, 1933:12, s. 146.

54. K. H. Wiik, ’Lapporörelsen, ’marxisterna’ och centern’, *Arbetarbladet* 15.4.1931.

Enligt Wiik angrep Lapporörelsen ”marxismen” och inte direkt socialismen, eftersom de låtit sig inspireras av de tyska nationalsocialisterna, vilket han lade fram i en av sina artiklar för *Social-Demokraten*:

Men varför talar Kosola och hans folk om marxismen, varför inte om socialdemokratin? Jo, för att fascisttynglingarna i Finland ösa ur tyska fascistbroschyrer den visdom de sedan lämna vidare till ”folkrörelsens” disposition, och de tyska fascisterna kämpa ju bara mot marxismen, prydande sig själva med (national-)socialismens namn. Ty socialismen sitter för fast rotad i arbetarklassens medvetande för att man skulle våga angripa den med öppet visir.⁵⁵

Detta överensstämde med Wiiks och de europeiska, särskilt de österrikiska, socialdemokraternas uppfattning att socialdemokratin utgjorde den huvudsakliga måltavlan för högerreaktionen och fascismen – inte kommunismen. Socialdemokraternas reformsträvanden hotade bli kostsamma och undergräva storkapitalets samhällsposition som arbetarklassens utsugare och förtryckare.⁵⁶ Wiik och SDP var angelägna om att bemöta Lapporörelsen genom att visa på falskheten i den ”socialism” och det ”herrehat” – en populistisk retorik som fascisterna tagit av arbetarrörelsen – med vilken de inhemska fascisterna enligt internationellt mönster försökte locka arbetarklassen till sina led.⁵⁷

Hornborg, som i början av 1931 gått med i den borgerliga anti-Lapporörelseorganisation Pro patria et lege (Isänmaan ja lain puolesta)⁵⁸, uppmärksammade också Lapporörelsens utvidgande av den, enligt Hornborg, förment antikommunistiska kampen till att inkludera även socialdemokratin. För Hornborg var detta ytterligare ett klart bevis på Lapporörelsens verkliga, samhällsomstörtande syften, eftersom angreppet på socialdemokratin radikaliserade socialdemokratiska anhängare. Om Lapporörelsens kamp mot socialdemokratin blev framgångsrik skulle den revitalisera kommunismen i landet:

Vad är bättre, att ha ett öppet arbetande socialdemokratiskt parti under sansade ledare eller en förbittrad, bolsjevikiskt färgad, okontrollerbar massa, omfattande mer än en tredjedel av folket? Detta försök att med hot och våld undertrycka socialdemokratien [sic] är lika farligt för staten som enfaldigt och utsiktslöst.

55. K. H. Wiik, orubricerat manus till *Social-Demokraten* 11.4.1931, 92:2 K. H. Wiiks samling, Arbetararkivet, Helsingfors.

56. Olausson, *Demokrati och socialism*, s. 84–85.

57. K. H. Wiik, ’Lapporörelsen, ”marxisterna” och centern’.

58. Ari Uino, ’Pro patria et lege: isänmaan ja lain puolesta -järjestö’, *Historiallinen aikakauskirja* 1983:3, s. 198.

Ty det kan väl knappast betraktas som en framgång att ersätta socialdemokrati med kommunism?⁵⁹

Hotet mot socialdemokratin var för Hornborg inte heller främst en fråga om mål och medel, även om han var mån om att påpeka diskrepansen dem emellan, utan en fråga som även gällde den ”borgerliga liberalismen” och i förlängningen alla ”som oberoende av politisk och social partiståndpunkt” försökte ”förebygga anarki”. Lapporörelsen var ett hot ”riktat mot samhället, icke mot marxismen”, vilket enligt Hornborg borde stå klart för alla och envar i och med upproret i Mäntsälä 1932.⁶⁰ Hornborg hade redan 1930 krävt att staten skulle bruka sin makt och stävja Lapporörelsen.⁶¹ Han tvekade inte heller att mitt under Mäntsäläupproret, när utgången fortfarande var oklar, fördöma de ”vilseledda fosterlandsvänner” som stött Lapporörelsen och kräva att regeringen ”en gång för alla” kväste rörelsen.⁶² Efter Mäntsäläupproret upprepade Hornborg sitt krav på räfst och rättartning i den lagtrogna majoritetens namn:

Ty det [allmänna intresset] kräver, att överheten med det svärd, som blivit henne anförtrott, ritar en gräns för det fräcka våldet, oberoende av partifärgen hos dess förövare, och skoningslöst slår ned envar, som överskrider gränsen. Det kräver, att nitiska ämbetsmän stödjas istället för att vråkas, att den lagtrogna opinionen uppmuntras istället för att skymfas, att upprorsmakare oskadliggöras genom att avväpnas, att brottslingar gripas och straffas, även om de omge sig med livvakt. [...] I kort-het sagt: det allmänna intresset kräver, att förnuft och styrka sitta vid statsrodret.⁶³

I maj 1932 uppvaktade Hornborg tillsammans med två andra medlemmar av Pro patria et lege även president Svinhufvud. Delegationen föreslog tillsättandet av en kommission för att utreda kopplingarna mellan skyddskårernas ledning och Mäntsäläupproret. Detta yrkande på rannsaking rann dock ut i sanden.⁶⁴

I likhet med Hornborg uppmanade även Wiik, utgående från sin marxistiska analys, de demokratiska krafterna till samlad kamp mot Lapporörelsen. Wiik och SDP propagerade för att höja arbetarklassens sociala förhållanden och på det sättet stärka demokratin. Men Wiik

59. Eirik Hornborg, 'Uppror', *Nya Argus* 1932:5, s. 53.

60. Hornborg, 'Uppror', s. 53.

61. Hornborg, 'Huru långt skall man gå?', s. 217.

62. Hornborg, 'Uppror', s. 54.

63. Eirik Hornborg, 'Det allmänna intresset', *Nya Argus* 1932:13, s. 163.

64. Uino, 'Pro patria et lege', s. 204.

gjorde inget avkall på sin marxistiska klasskampssyn till förmån för ett slags klassöverskridande politik när han uppmanade till samarbete för demokratin. Han hävdade bestämt att skilda klassintressen existerade och att de i nuläget unisont stödde demokratin, eftersom det låg i majoritetens intresse att försvara sina klasspositioner. Wiik drog en parallell mellan Lapporörelsen och läget efter inbördeskriget 1918. Då hade den vita enigheten snabbt splittrats, när särskilt bönderna insåg att ett samarbete med högern skulle ha hotat deras klassintressen, ifall den finska staten gjort avkall på demokratin till förmån för ett reaktionärt monarkistiskt styre i samarbete med det kejsarliga Tyskland. Efter att arbetarklassen tillfälligt hade kvästs efter inbördeskriget insåg bönderna och småborgarna att också deras läge blev alltmera prekärt på grund av storkapitalets reaktionära politik:

Centern har icke kunnat glömma erfarenheterna från sommaren och hösten 1918, huru den då förde sin kamp för demokratin mot den övermäktiga högern, och den torde icke önska försätta sig i samma belägenhet en gång till [...]. [B]ondebefolkningens likasom även småborgarnas intressen kräver, att demokratin bevaras, ty endast i dess hägn kan de göra sitt inflytande gällande.⁶⁵

Nu när storkapitalet åter bedrev en hårdför reaktionär politik för att trycka ner arbetarklassen med fascismen som hjälpmedel, skulle bönderna understöda centern (Wiik avsåg Agrarförbundet, Framstegspartiet och SFP:s vänsterfalang) eftersom den var demokratisk och därmed mest lämpad att försvara bondebefolkningens klassintressen. Wiik var ingen idealist utan såg det politiska läget utifrån en rent materialistisk utgångspunkt: olika klassintressen kunde i en tid när dessa var hotade skapa tillfälliga jämviktslägen mellan olika klasser. Dessa jämviktslägen kunde bevara demokratin eftersom de politiskt utmynnande i en folkmajoritet som var för demokrati.

Till skillnad från den borgerliga demokratin var det endast storkapitalet och storjordägarna som med hjälp av "storstadsintelligen-tian" förde talan i den fascistiska diktaturen, hävdade Wiik. Även här uppvisar Wiiks resonemang likheter med austro-marxismen och Otto Bauers syn på fascismens uppkomst i Österrike.⁶⁶ I ett inlägg i *Social-Demokraten* lyfte Wiik, med hänvisning till de ställningstaganden som

65. K. H. Wiik, orubricerat manus till *Social-Demokraten* 10.12.1931, 92:2 K. H. Wiiks samling, Arbetararkivet, Helsingfors.

66. Olausson, *Demokrati och socialism*, s. 82–88.

gjorts i *Nya Argus* och i debatten om förbudslagens upphävande, fram att det även på (finlandssvenskt) borgerligt håll fanns de som förstod demokratin och laglighetens värde framom det brutala fascistiska våldet och dess diktaturfasoner:

Förbudslagen var en produkt av den hatade demokratin, stiftad som den var av arbetar- och bonderepresentanter – det var ett skäl till för de ”bildade” att hata den. Undantag ha funnits, men de äro undantag. Må här nämnas några: nuvarande inrikesministern frih. v. Born, landshövdingen i Nyland general Jalander, skriftställaren Eirik Hornborg äro män, som ogillat förbudet, men gjort sitt bästa att och mana andra därtill, krävt lydnad för lagen så länge den gäller. Hånade ha de blivit för det.⁶⁷

Nya Argus hade enligt Wiik visat prov på en uppslutning kring demokratin mot det fascistiska hotet, även om de borgerliga skribenterna i *Nya Argus* inte alltid varit positivt inställda till massornas möjlighet att delta i beslutsfattandet. Men utifrån en tillfällig allians mellan arbetarrörelsen och den borgerliga centern skulle demokratin kunna skyddas mot storkapitalisternas egoistiska intressen, som gick emot folkflertalets vilja.

Ett viktigt argument som SDP framförde under Wiiks ledning var att visa hur det svenska broderpartiet och de skandinaviska socialdemokraterna oroade sig över fascismens framfart i Finland. Wiik förklarade i en tidningsintervju att svenska och skandinaviska socialdemokrater ”anser att en fascistisk diktatur, om den komme till genomförande, skulle skilja Finland från det skandinaviska samarbetet, ty med ett fascistiskt Finland vill man ingenting ha att skaffa”.⁶⁸ Detta var också ett argument som Hornborg använde sig av: ”I den nord-europeiska kulturvärldens ögon skall vårt land degraderas; man skall hänföra Finland till en lägre kategori, dit de stater höra, som endast med förbehåll kunna betecknas såsom rättsstater.”⁶⁹

I september 1930 bjöd Sveriges största arbetarkommun, Stockholms socialdemokrater, partisekreterare Wiik till en stor ”allsvensk” massdemonstration mot Lapporörelsen i Stockholm. Wiik stod för demonstrationens huvudtal, i vilket han historiematerialistiskt redogjorde

67. K. H. Wiik, orubricerat manus till *Social-Demokraten* 10.12.1931, 92:2 K. H. Wiiks samling, Arbetararkivet, Helsingfors.

68. 'Lappo och vänstern i Sverige', *Åbo Underrättelser* 21.9.1930.

69. Hornborg, 'Fascism i fullt flor', s. 156.

för Lapporörelsens uppkomst. Tillsammans med Wiik framträdde advokaten Georg Branting, son till den framlidne socialdemokratiska partiledaren Hjalmar Branting. Han instämde i den finländska gästtalarens åsikt att Lapporörelsen även var att betrakta som en svensk och skandinavisk angelägenhet:

Genom ett fascistiskt Finland ökas krigsrisken avsevärt. En fast och human demokrati är den bästa vägen till den finska statens konsolidering och till bekämpandet av fascism och kommunism [...] Med växande oro och avsky erfar den svenska opinionen huru i allt flera länder de demokratiska krafterna trängas tillbaka och den fascistiska diktaturen vinner terräng, antingen i skamlös öppenhet eller i lagens hycklande förklädnad [...] [V]i rikta oss särskilt mot den finska fascismens brutala framfart, möjliggjord genom myndigheternas undfallenhet och med lätt funna förevändningar riktad mot en ansvarslös kommunistisk rörelse. Den naturliga samhörigheten mellan Nordens länder föranleder oss att i Lapporörelsen se en hela Skandinavien berörande angelägenhet [...] Medan ännu tid är uppmånat av alla ansvarskännande män och kvinnor i Finland att besinna innebörden av det fascistiska äventyret och förena sig med det socialdemokratiska arbetarpartiet i att värna den fria folkliga självstyrelsen och återställa respekten för mänskliga rättigheter.⁷⁰

När Wiik återvände från Stockholm intervjuades han av den borgerliga dagstidningen *Åbo Underrättelser*. Han konstaterade att "organiserade arbetare ävensom inom det liberala lägret" i Sverige var bekymrade över utvecklingen i Finland. Samtidigt underströk Wiik, med tanke på det stundande riksdagsvalet i Finland, att de svenska socialdemokraternas protest mot förhållandena i Finland gjordes "ej blott av sympati för demokratin här, utan ock av internationell intressesolidaritet".⁷¹ Wiik uttryckte här sin syn på kampen mot fascismen som inte endast en nationell utan även en internationell angelägenhet och på den socialdemokratiska arbetarrörelsen som det effektivaste vapnet mot fascismen, eftersom den antifascistiska kampen fördes såväl nationellt som internationellt.

Fascismens förutsättningar: kris, demagogi, bekräftelsebehov och massans psykologi

För marxisten Wiik var det ytterst viktigt att förstå fascismens sociala orsaker för att kunna bekämpa den. I ett tal i riksdagen vädjade Wiik på ett mycket tydligt sätt beteckna Lapporörelsen som en "kristidsrörelse" orsakad av den världsomspännande kapitalistiska krisen:

70. 'En svensk resolution mot Lappo', *Arbetarbladet* 19.9.1930.

71. 'Lappo och vänstern i Sverige'.

Karl H. Wiik var en populär talare under mellankrigstiden, och bland de så kallade Munsalaradikala i Österbotten var han en ofta anlitad talare och föreläsare under 1930-talet. Källa: Werstas arbetarmuseums bildsamlingar (Tammerfors).

Kaikkialla fascismi vetoaa yhteiskunnallisesti rappeutuneisiin aineksiin ja se vaikuttaa niihin siveellisestikin rappeutuvasti [...] Kuitenkin maatalouden kehitys on eräissä suhteissa johtanut arveluttaviin seuraksiin varsinkin sen jälkeen kun ei enää ole sitä varaventtiiliä, jona siirtolaisuus oli ennen. Maaseudullemme on syntynyt liikväestö, joka on huolissaan toimeentulostaan. Se kävi ilmi jo satamalakon aikana muutamia vuosia sitten, kun pienviljeliöitä ja näiden poikia esiintyi tuhansittain lakonrikkureina. Myöhemmin samat rikkurit ovat toimineet muiluttajina Lapuan liikkeen palveluksessa ja rikkurien värvääjät saman liikkeen johtajina [...] Pulavuosina nämä ainekset ovat vielä lisääntyneet [...] ja useissa maissa se on ajanut epätoivoon joutuneita kansanaineksia joukottain fascismin syliin.⁷²

72. ”Överallt vädjar fascismen till degenererade samhällselement och inverkar även till deras sedliga förfall [...] Ändå har jordbrukets utveckling i vissa förhållanden fått tvivelaktiga följder i synnerhet när inte längre den säkerhetsventil finns att tillgå som emigrationen utgjorde tidigare. På vår landsbygd har det uppstått en överskottsbefolkning, som är bekymrad över sin utkomst. Det kom till känna redan under hamnarbetarstrejken för några år sedan, när småbrukarna och deras söner framträdde som den tusenhövdade strejkbrytarskaran. Senare har dessa strejkbrytare agerat som skjutsmän i Laporörelsens tjänst och strejkbrytarvärvarna som nämnda rörelsens ledare [...] Under depressionsåren har deras antal utökats [...] och i många länder har desperata folkelement drivits i famnen på fascismen.” Finlands riksdags protokoll 1934, s. 210–216.

Särskilt den proletariserade överskottsbefolkningen på landsbygden hade utgjort reaktionens verktyg. Wiik var noga med att understryka hur dessa, likt småborgarna i Tyskland, drogs till det nationalistiska budskapet. Enligt Wiik lovade nazisterna tyskarna rätten att ”söndra och erövra”. Detta underströk han i samband med en utläggning om Laporörelsens sociala karaktär för deltagarna på partiets utbildningsdag 1931.⁷³ Eftersom fascismen och nazismen enligt Wiik förebådade det kapitalistiska samhällets krampaktiga dödskamp, var det utifrån hans materialistiska tolkning ett givet faktum att reaktionen fann stöd bland de sociala grupper vars näringar blivit olönsamma, särskilt bland den proletariserade landsbygdsbefolkningen. Han räknade också butiksägare, präster och officerare till de yrkesgrupper vars verksamhet blivit eller hotade bli olönsam när samhället demokratiserades. Fascismen attraherade de här grupperna för att fascisterna lovade återge förlorade klassprivilegier åt småborgerskapet, det vill säga deras ”utsugarrätt” (”riisto-oikeudet”) över industriarbetarklassen.⁷⁴

Men fascismens lockrop kunde även nå arbetarklassen. Wiik hävdade att fascisterna utlovade proletariatet en falsk socialism och han varnade för massans svaga andlig styrka. Proletärerna blev lätt vilseledda av ledare med dubiösa avsikter och i stället för att omkullkasta det kapitalistiska systemet, skulle det av fascismen vilseledda proletariatet agera som reaktionens verktyg, enligt Wiik.⁷⁵ Enligt Wiik fanns det varnande exempel i den finländska arbetarrörelsens historia då massan agerat mot sina klassintressen. I stället för enbart materiella orsaker lyfte han emellertid fram massans atavism och andliga svaghet när det gällde att motstå ledare med dubiösa intentioner. Medan högern framhöll att upprorsmännen 1917–1918 utgjorts av samhällets bottenskikt, av den lataste och odugligaste delen av proletariatet, fanns motsvarande tendenser hos socialisten Wiik då han fördömde de rödas uppror. Wiik hade analyserat händelseförloppet 1917–1918 i boken *Kovan kokemuksen opetuksia. Sanan Suomen työväelle* (”En hård erfarenhets lärdomar. Några ord till Finlands arbetare”) utifrån den här ståndpunkten, enligt vilken den obildade massan och de in-

---

73. Tal på partiets utbildningsdag odaterat 1931, Mapp 17 Handlingar rörande 1930-talet, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

74. Finlands riksdags protokoll 1934, s. 210–216.

75. Tal på partiets utbildningsdag odaterat 1931, Mapp 17 Handlingar rörande 1930-talet, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

kompetenta partiledarna skulle ses som skyldiga till tragedin i Finland 1918. Enligt Wiik var det socialdemokratins uppgift att upplysa och bilda massorna till klassmedvetenhet för att fullgöra dess historiska uppgift, att krossa det kapitalistiska samhället och införa ett socialistiskt. En viktig uppgift för socialdemokratien var att få proletariatet, som utgjordes av "flockindivider ledda av sina primitiva instinkter" ("alkuperäisten vaistojen johtamista laumaihmisistä"), att "formas till tänkande, ansvarsmedvetna individer" ("luotava ajattelevia, edesvastuustaan tietoisia yksilöitä").⁷⁶

Till skillnad från socialisterna, som strävade efter att skapa ett nytt samhälle, hävdade Wiik att fascisterna avsåg utöva plundringståg i det gamla samhället. Fascismen var kapitalismens sista krampaktiga försök att kuva den socialistiska arbetarklassen och Wiik siade om ett framtida allas krig mot alla som oundvikligt skulle leda till det gamla samhällets sammanbrott.⁷⁷ Hornborg varnade också för att fascismen, som en revolutionär rörelse, kunde leda till allas krig mot alla. Till skillnad från socialisten Wiik värnade den konservative Hornborg det bestående, kapitalistiska, samhället och ansåg inte att fascismen, lika lite som bolsjevismen, var sprungen ur samhällets socioekonomiska tillstånd, för att inte tala om dess produktionsförhållanden.

Hornborgs analys av Lapporörelsens och fascismens drivkrafter var, till skillnad från Wiiks mer utpräglad materialistiska slutsatser, idealistiskt och psykologiskt grundad. Patologiserande och kollektiverade begrepp som "psykos", "smittan", "massan" och "folkpsyke" var återkommande i Hornborgs resonemang kring det stöd som bar upp de fascistiska rörelserna i såväl Finland som Europa. Eftersom Hornborg inte beaktade socioekonomiska orsaker till revolutionära samhällstillstånd, härledde han deras uppkomst till historiens slumpspel. Alla folk kunde drabbas av tillfälliga "själsliga sjukdomsfall", som sedan drevs på av "människans outrotliga benägenhet för hänsynslöshet, för njutande av den primitiva kraft- och maktkänsla, som åtföljer övervåld".⁷⁸ På basis av den konservativa grundtanken om människans inneboende böjelse för det onda, var det enligt Hornborg reaktionen

---

76. K. H. Wiik, *Kovan kokemuksen opetuksia. Sananen Suomen työvälle* (Helsinki 1919, 3. upplagan), s. 106.

77. Tal på partiets utbildningsdag odaterat 1931, Mapp 17 Handlingar rörande 1930-talet, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

78. Eirik Hornborg, 'Tyranni', s. 46.

hos dem som inte lät sig svepas med som avgjorde revolutionsförlopp och ondskans utbredning: ”Var gång en sådan psykos bryter ut, måste den av alla förnuftiga människor bekämpas som en omätliga kulturvärden hotande eldsvåda.”⁷⁹ Hornborg betonade följaktligen aktörernas – samhällets och de fascistiska rörelsernas ledande mäns – betydelse för fascismens ebb och flod. Lapporörelsen leddes av skrupelfria och hänsynslösa opportunister, vars brist på ära och redlighet inte utgjort ett hinder för dem eftersom Finlands samhällsbärande män brustit i sitt omdöme och gett rörelsen sitt direkta stöd eller fungerat som dess apologeter. Lapporörelsens framgångar stod i ett inverterat förhållande till de samhällsbärande männens moral: ju mer samhällsbärande förhöll i sin moral desto högre steg rörelsen i anseende och maktanspråk. Den som enligt Hornborg främst bar hundhuvudet i det här avseendet var det vita Finlands nationalhjärte Pehr Evind Svinhufvud, som valdes till president 1931, men som i stället för att fördöma Lapporörelsen hade försvarat den.⁸⁰

Wiik pekade också på andra faktorer än de rent materiella och han underskattade inte fascisternas och nazisternas populära attraktionskraft i efterkrigstidens Europa, särskilt hos den manliga ungdomen. De ungdomar som inte hade erfarenhet av skyttegravshelvetet kunde attraheras av storstilade militärparader, stiliga uniformer, kamratanda med andra unga män och tron på att en stark ledare skulle leda nationen till en ny storhetstid. I Finland hade skyddskåren enligt Wiik på motsvarande vis lockat med sig särskilt arbetarungdomar, till och med söner vars fäder stridit för röda gardet under inbördeskriget. ”Varför”, frågade Wiik, och svarade ”[i]nte därför att han börjat förakta sin egen klass, utan”, som Wiik underströk, ”för att skyddskåren erbjöd honom ståtlighet, erbjöd honom uniformer och parader, allt sådant som ungdomen älskar”. Allt detta, menade Wiik, var en följd av den förlorade värdighet, skam och förnedring som arbetarklassen tvingats uppleva på grund av nederlaget i inbördeskriget 1918 och den förnedring som särskilt männen tvingades uppleva i tider av massarbetslöshet i samband med 1930-talets ekonomiska depression.⁸¹

---

79. Hornborg, ’Tyranni’, s. 147.

80. Eirik Hornborg, ’Statsbyggare’, *Nya Argus* 1931:21, s. 271–272.

81. Tal på partiets utbildningsdag odaterat 1931, Mapp 17 Handlingar rörande 1930-talet, K. H. Wiiks samling, RA, Helsingfors.

Sammanfattande slutsatser

När Lapporörelsen först gjorde sig gällande i den finländska offentligheten ansåg Wiik att Lapporörelsen inte var "egentlig fascism" eftersom de materiella och sociala förhållandena för "verklig fascism" saknades i Finland. Hornborg menade å sin sida att rörelsen var ett utslag av "sekundär fascism" på grund av att det i Finland varken förelåg ett politiskt behov eller de folkkaraktäristiska förutsättningarna för en nationellt samlande fascistisk rörelse av italienskt snitt. Både Wiiks och Hornborgs bestämning av fascism var vid den här tidpunkten rumsligt förankrad till Italien och den politiska rörelsen där som kallade sig fascistisk. Den reella fascismen återfanns alltså i enpartistaten Italien där Partito Nazionale Fascistas ledare och grundare Benito Mussolini härskade som diktator. Wiiks och Hornborgs syn på fascismen i Italien uppvisade emellertid tydliga skillnader som kan härledas till deras respektive världsåskådningar. För Wiik var fascismen i Italien en extrem form av den allmänneuropeiska borgerliga reaktionen mot arbetarrörelsen och den italienska arbetarklassen var därmed särskilt utsatt. Hornborg betraktade också den italienska fascismen som en reaktion, inte mot arbetarrörelsen eller arbetarklassen som sådan, utan mot de revolutionära socialister vars samhällsomstörtande terrorism staten inte klarade av att bekämpa. Hornborg menade att fascismen i Italien enat nationen. Där Wiik såg förtryck av arbetarklassen såg Hornborg nationell samling.

Vid tidpunkten för Lapporörelsens mobilisering våren 1930, vilken kulminerade i bondemarschen till Helsingfors i juli, övergick både Wiik och Hornborg från att betrakta fascismen som ett i huvudsak italienskt fenomen till att beteckna även den inhemska Lapporörelsen som en fascistisk rörelse med revolutionär potential. Deras respektive definitioner av fascism kom följaktligen att bli mer generella och skillnaden mellan egentlig/primär fascism i Italien och oegentlig/sekundär fascism i Finland suddades ut. Lapporörelsen, som den finländska varianten av fascism, utgjorde ett revolutionärt hot mot den finländska rättsstaten och demokratin. För Wiik hotade Lapporörelsen den marxistiska socialdemokrati han företrädde, för Hornborg den vita borgerligheten, och för dem bägge utgjorde fascismen ett personligt hot. Hornborg kom att definiera fascismen som en gränslös strävan efter makt i en idéns namn och gjorde gällande att fascismen och kommunismen delade samma politiska grundprincip – makt gör rätt.

Wiik definierade å sin sida fascismen på basis av sin marxism: fascismen var det kapitalistiska samhällets sista sätt att rädda sig själv från sin oundvikliga kollaps. Kapitalismen och dess inneboende tendens att hamna i kris var en förutsättning för fascismen. Kapitalismens kris resulterade i ett armod som fascisterna utnyttjade för att locka till sig massorna med falska löften om materiell trygghet och återupprättad stolthet. För Hornborg, med sin idealistiska historiesyn, spelade däremot de socioekonomiska förhållandena ingen roll varken för att förklara eller för att bekämpa fascismen.

Trots att Wiik utgick från en strikt materialistisk syn i sin förklaring av fascismens uppkomst och drivkrafter, gav han också uttryck för ett historiserande och kulturellt begreppsliggörande av dess förutsättningar och dragningskraft. Hornborg ansåg att den finländska folkkaraktären hade en fallenhet för auktoritära och radikala rörelser. Wiik å sin sida ansåg att det finländska, och kanske särskilt det finska, folkets låga upplysningsnivå gjorde att den västerländskt inriktade socialdemokratien hade svårare mark att bearbeta. Hornborg och Wiik tvivlade till och med på de egna referensgruppernas, borgerlighetens respektive arbetarrörelsens, förmåga att motstå fascismen. Bägge hävdade därför utifrån sina skilda, men likväl elitistiska, ståndpunkter att fascismen skulle bekämpas genom massornas disciplinering från ovan. Hornborg hoppades att nationens rättvisa och förnuftiga ledare, med stöd av den sansade men tysta majoriteten, skulle stävja Lappofascismen genom att utöva sin myndighetsmakt. Wiik lade sin tilltro till bildningsverksamheten bland arbetarna och att den socialdemokratiskt upplysta arbetarklassen skulle fullgöra sin historiska uppgift, krossa reaktionen och slutligen det kapitalistiska samhället. Genom att bli medveten om klassojämlikheten och om hur den skulle motverkas skulle arbetarklassen undanrycka fascisternas möjligheter att lyckas.

Lapporörelsens våldshandlingar var för Wiik och Hornborg djupt förkastliga och ett definierande drag för fascism i allmänhet. Det var dock inte våldet i sig som kännetecknade fascism. Både Wiik och Hornborg menade att våld, som i juridisk bemärkelse var olagligt, kunde vara moraliskt legitimt om det brukades i samhällsordningens (Hornborg) eller arbetarrörelsens (Wiik) självförsvar. Eftersom Lapporörelsen också åberopade samhällets rätt till självförsvar för att politiskt legitimera sitt våld, föranledde Hornborgs syn på våld en särskild argumentation av honom om allvaret i det kommunistiska hotet nu

och då. Enligt Hornborg var kommunismen inte längre ett allvarligt hot och det var i själva verket Lapporörelsen som utgjorde den samtida faran mot samhällsordningen.

Wiik och Hornborg anknöt starkt till Finlands historiska och kulturella band till Norden och till den västerländska civilisationen i sina argumentationer mot Lapporörelsen. Fascism var ett brott med såväl det nordiska som det västerländska. Samtidigt påpekade de att Finlands tillhörighet till det nordiska och västerländska inte var självklar utan ständigt måste försvaras. Det svenska i Finland utgjorde en bro till Norden och Västvärlden, och finlandssvenskarna hade därför en viktig uppgift att axla i värnandet av den finländska demokratin och rättsstaten. Till skillnad från de inflytelserika finlandssvenskar som i hopp om språkpolitiska eftergifter (enligt Hornborg) eller av purt klassintresse (enligt Wiik) hade allierat sig med den inhemska fascismen gjorde Wiik och Hornborg gällande att den svenska språkgruppens position var hotad om de finländska fascisterna kom till makten. Som finlandssvenska antifascister kom alltså Wiik och Hornborg att förenas i sin kritik av den finlandssvenska kapitalistklassen/storfinansen och dess fascistiska tendenser.

År 1918 hade Wiik och Hornborg stått på olika sidor i det finska inbördeskriget, men drygt tio år senare fann de sig på samma sida mot fascismen. 'Upprorrets man' Wiik (även om han principiellt förkastade de rödas revolutionsplaner) och 'reaktionens man' Hornborg kom öppet att tillstå att forna motståndare mognat tillsammans med den finländska demokratin och nu slöt upp mot det som hotade den. På sätt och vis gav Wiik och Hornborg uttryck för den finländska konsensusens grundsatser om att ta parti för det gemensamma bästa mot enskilda gruppers egenintresse.⁸² Till skillnad från den konservative Hornborg som såg upprätthållandet av den nationella, vita ordning som etablerats efter inbördeskriget som "det allmänna intresset", ansåg Wiik att (den borgerliga) demokratin i nuläget tjänade folkflertalets gemensamma bästa när den försvarade enskilda gruppers klasspositioner och klassprivilegier.

I den här uppatsen har vi gett exempel på två antifascistiska aktörer i Finland och hur de begreppsliggjorde fascismen, framför allt i form av Lapporörelsen, samt med vilka argument de artikulerade ett

---

82. Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me*, s. 64–65.

intellektuellt motstånd mot den. Vi har visat att den antifascistiska brokighet som den internationella forskningen uppmärksammat även återfinns i den finländska mellankrigstiden. Ett antifascistiskt engagemang kunde bäras upp av ett försvar av den nationella demokratin förankrat i såväl marxistisk internationalism som konservativ nationalism och en eurocentrisk syn på den västerländska civilisationens kulturella överlägsenhet. Vi vill avslutningsvis framhålla att vår studie åskådliggör den finländska antifascismen utifrån ett personcentrerat idéhistoriskt perspektiv. Det återstår för den framtida forskningen att synliggöra fler aspekter av antifascismens mångskiftande historia i Finland och frågan om de nationella minoriteternas förhållande till fascism och antifascism.